

УДК 81'42:821.111

М.П. ІЩЕНКО,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри англійської мови в судноводінні
Херсонської державної морської академії*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА В ДОСЛІДЖЕННІ СПЕЦИФІКИ ЖІНОЧОГО РОМАНУ Ш. БРОНТЕ ТА Е. БРОНТЕ

У статті надається класифікація літературознавчих методів, надано тлумачення поняття «художній персонаж», визначено основні засоби створення образу художнього персонажа в літературному творі, виділено характерні ознаки жіночих романів сестер Бронте.

Ключові слова: роман, жіночий роман, художній персонаж, епічний твір.

Як свідчить огляд теоретичних досліджень із літературознавства [2, с. 125], художній твір – багатогранне явище, до вивчення якого можна підходити з різних боків. Навіть той самий епізод, образ, та сама художня деталь можуть розглядатися під різним кутом зору.

Метою нашого дослідження є визначення методологічних засад літературознавства в дослідженні специфіки жіночого роману Ш. Бронте та Е. Бронте.

Досягнення визначеної мети передбачає розв'язання таких завдань:

- класифікувати літературознавчі методи;
- надати тлумачення «художній персонаж»;
- визначити засоби створення образу художнього персонажа в літературному творі;
- виділити характерні ознаки жіночих романів сестер Бронте.

Багато науковців (Г.Л. Абрамович, М.М. Бахтін, Л.Г. Гінзбург та ін.) приділяли значну увагу важливим проблемам методології літературознавства; (І.В. Козлик, Д.С. Лихачов, Б.І. Ярхо,), оскільки спосіб вивчення твору (його аналіз) залежить від літературознавчого методу, який обирає дослідник:

- *біографічний* метод передбачає зосередження уваги на тому, як у творі віддзеркалюється реальна біографія автора, як автор виражає себе через твір;
- *культурно-історичний* метод, у центрі якого розгляд художнього твору у взаємозв'язку із культурно-історичним розвитком суспільства;
- *компаративний* метод, що має метою зіставлення твору з творами інших авторів, чужоземних літератур, визначення запозичень, впливів, самобутніх особливостей тощо;
- *психологічний* метод, спрямований на психологічний аналіз літературного героя і особистості автора;
- *формальний* метод, що передбачає пошук технічних прийомів і засобів зображення, якими користувався автор;
- *структуральний* метод, який застосовують для розчленування тексту на дрібніші частини і визначення зв'язків між ними;
- *семіотичний* метод, що ставить за мету розгляд твору як системи знаків і знакових відношень;
- *рецептивно-естетичний* метод, орієнтований на зосередження уваги на тому, як зображально-виражальні художні засоби твору проєктуються на реципієнта (читача), доносять до нього авторський задум [4].

Отже, художній твір становить багатоелементну систему. В її ієрархії спостерігається багатогранність. Тому уявлення про автора як носія певної концепції дійсності й естетичної інформації можна отримати тільки із послідовного розгляду всіх елементів тексту на різних рівнях.

Традиційно художній твір визначають як складне організоване ціле, що аналізується в єдності форми і змісту. Змістом твору є художньо відображена дійсність. Вона постає у конкретних картинах людського життя. Ці картини відбираються, групуються й усвідомлюються письменником так, що в них можна визначити авторське бачення світу.

Аналізуючи твір, необхідно враховувати те, що між змістом і формою існує діалектичний взаємозв'язок. Те, що в одному випадку є змістом, в іншому виступає як форма художнього втілення. Образи твору, які виражають його об'єктивний зміст, є формою реалізації авторського задуму. Їх аналіз повинен проводитися саме під кутом зору тих ідей, які вони виражають. Проте образи як засоби змалювання дійсності мають також свої форми вияву. Створюючи героїв, письменник розкриває їхні вчинки і взаємостосунки, використовує засоби прямої і непрямой характеристики. Увага до них допоможе зрозуміти твір, задум автора, з'ясувати найхарактерніші особливості творчої манери майстра.

Аналізуючи твір, треба звернути увагу на **художній персонаж** твору. Художній персонаж – це дійова особа, істота художнього (мистецького) твору. За суттю поняття «персонаж» є збірною назвою тієї сукупності засобів зображення, завдяки яким окреслюється конкретно-чуттєва даність, образ дійової особи, які творять її портрет, костюм, мову, вчинки, характеристики з боку інших персонажів, що ведуть розповідь [6].

У тому ж значенні, що й «персонаж», часто використовуються поняття «герой» та «дійова особа». Героєм у певних контекстах недоречно називати того, хто не має героїчних рис, а дійовою особою – бездіяльну. Слід пам'ятати, що подібні аргументи є дуже умовними, як з огляду на етимологію, так і з огляду на фактичний стан речей. Зокрема, поняття «герой» асоціюється не лише з більшими чи меншими надприродними властивостями певної особи, а й, далеко не в останню чергу, з її функцією – бути вершителем дій, учинків, вагомість яких особливо значуща, історично-актуальна [6]. У художніх творах самих письменників досить часто звучить вираз «наш герой», у якому висунуто на передній план відтінок винятковості персонажа зовсім не з точки зору наявності чи відсутності в його характері героїчних рис, а з метою підкреслення того провідного місця, яке він посідає серед інших персонажів, по відношенню до яких він виступає як головний або один із головних героїв. З іншого боку, бездіяльність дійової особи твору характеризує спосіб її життя в тому умовно-реальному життєвому плані, який виступає у творі як предмет зображення, але не з точки зору тих її функцій, які вона виконує в плані художнього зображення, де вона виступає як учасник дії, безвідносно до фактичної наповненості її дійового потенціалу [6]. В епічних творах персонажі – це герої, що діють в епічних фабульних лініях твору, які сприймаються як об'єктивна картина життя, умовно-реальна дійсність. В сценічній драмі, виставі ми спостерігаємо їх візуально – у вигляді акторів, що грають перед нами на сцені. В ліриці, де епічна фабульна лінія постає не об'єктивно, а у свідомості ліричного героя, персонажем виступає не цей останній, а уявлювані ним особи, які, на відміну від аналогічних осіб епічних і драматичних творів, подаються пунктирно, фрагментарно [6]. Персонаж літературного твору не обов'язково людина. Персонажем може стати будь-яка жива чи умовно жива істота (тварина, рослина, фантастична істота).

Визначають [3] такі засоби створення образу художнього персонажа в літературному творі:

- зображення зовнішності персонажа (літературний портрет);
- розповідь про вчинки і поведінку героя, відтворення його внутрішнього світу (роздумів, настроїв, почуттів);
- пряма авторська характеристика;
- непряма характеристика (відображення внутрішнього стану героя в певний момент дії через повідомлення про його жести, міміку, інтонації);
- опосередкована характеристика (наведення відгуків про нього інших персонажів літературного твору);
- самохарактеристика (висловлювання персонажів про власну вдачу, смаки, уподобання, інтереси, прагнення тощо);

- предметна характеристика (зображення речей, які оточують героя і якими він користується; екскурси в минуле, спогади);
- діалоги та монологи (внутрішній монолог – вираження почуттів);
- розкриття індивідуальних особливостей мови (лексичний запас, спосіб побудови речень, улюблені слова, вирази, вживання прислів'їв, приказок, «крилатих слів», манера говорити);
- описи (різних видів: портрет, пейзаж, інтер'єр тощо) ставлення персонажів до Бога, природи, різних людей і подій;
- прізвиська та прізвиська героїв;
- художня деталь (особливий елемент образу).

Художній текст порівняно з нехудожнім має такі особливості: 1) являє собою систему художніх образів, виражених за допомогою мовностилістичних засобів; 2) характеризується спрямованістю на образ, що досягається його спеціальною організацією; 3) слово у процесі естетизації в літературному творі набуває конкретно-зображального значення як індивідуалізований факт, співвіднесений зі структурою художнього тексту [1].

Як доводять теоретичні дослідження з методології літературознавства [5], літературознавчий аналіз художнього тексту складається з визначення:

- 1) часу і обставин написання твору, тобто епохи написання, соціально-історичної ситуації в суспільстві та місця твору у творчості письменника;
- 2) літературного роду, тобто епосу (епос є різновидом літературного роду, що оповідає про події, які нібито відбувалися в минулому), лірики (у ліричному творі автором осмислюється сутність людського буття) чи драми (драма змальовує світ у формі дії та використовується для сценічного втілення);
- 3) жанру твору, а саме: для епосу це – повість, оповідання, легенда; лірика поділяється на інтимну, пейзажну, релігійно-духовну, історичну; драма має такі жанри: трагедію, комедію, драму;
- 4) теми твору, яка включає в себе життєвий матеріал, що охоплює переживання, настрої художніх персонажів, їхні вчинки, сферу їхнього життя, час подій;
- 5) ідеї твору, яка включає задум автора, його ставлення до подій, які він зображує;
- 6) композиції, а саме плану літературного твору, співвідношення його частин, взаємозв'язку образів, картин, епізодів;
- 7) сюжету, тобто послідовності явищ, які відбуваються у творі;
- 8) фабули як чинника сюжету, його ядра – хронологічно послідовного зображення подій і пригод у художньому творі; канви, схеми розвитку життєвих подій, яка подана в художньому творі в послідовному порядку;
- 9) художніх особливостей, тобто мовних виразних засобів, тропів, фігур;
- 10) проблематики твору, тобто роздумів та хвилювань письменника, його авторської концепції світосприйняття.

Отже, літературознавчий аналіз художнього твору – логічна процедура, сутність якої полягає в розчленуванні цілісного твору на компоненти, елементи, у розгляді кожного з них окремо та у взаємозв'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору. Аналіз літературного твору опосередковується розумінням специфіки художньої літератури і структури літературного твору, його безпосереднім естетичним сприйняттям.

Застосування методології літературознавчого аналізу в дослідженні художніх творів Емілі і Шарлотти Бронте уможливило встановлення особливостей так званого «жіночого» роману, яскравими представниками якого вважають цих письменниць.

Жіночий роман як поняття і як явище є неоднозначною категорією літературознавства, оскільки для виділення відповідного жанру художнього тексту переважним чином застосовуються не жанрово-стильові чи ідейно-тематичні виміри, а мотивація за ознаками гендеру автора твору. У той же час жіноча проза має й певну специфіку, що, власне, і дозволяє виділяти цей шар літературного потоку в окремий ієрархічний рівень розвитку світової та національної літератури.

Як зазначають дослідники жіночої прози [7], характерною ознакою таких художніх творів, що відносяться до жіночої прози, є інтегральні для них чинники, а саме: постановка проблеми становища жінки в суспільстві, а також розстановка персонажів у художньому творі.

У той час, як повне наукове осмислення проблеми становища жінки в сім'ї та суспільстві відбувається в сучасному літературознавстві лише в останні десятиліття, ідея жіночої емансипації, тема полегшення процедури розлучення для жінок, їхні права на цивільний шлюб є характерними для соціокультурної свідомості Західної Європи XIX ст., у томі числі для літератури та публіцистики, – жіноча тема була однією з провідних у літературному процесі Англії епохи вікторіанства.

Жіноча тема посідає важливе місце у творчому доробку вікторіанських письменників, будучи одним із вимірів історико-культурного процесу і закономірностей розвитку художньої свідомості і творчості. Як одна з провідних тем англійської літератури середини XIX ст. вона дає ключ до розуміння місця жінки в суспільстві, її ролі в розвитку суспільного прогресу, з'ясуванню типовості або специфіки питання про її права і свободи. І хоча певні кроки в розробці та науковому осмисленні цієї проблеми зарубіжними і вітчизняними літературознавцями (D. Logan, S. Johnston, E. Showalter), **вже зроблено, з'ясування характерних особливостей відображення жіночої теми у творчості вікторіанських письменниць заслуговує спеціального розгляду.**

Що стосується розстановки персонажів у художньому творі, то, жіноча проза має в центрі твору жінку-героїню, яка вирішує гендерні питання [8]. Характерною особливістю другої половини XIX ст. є те, що в сімейній сфері жінка залишалась експлуатованою істотою.

Тому жіночу прозу вирізняє не тільки авторство прозаїка-жінки, але й жіночий погляд на світ [8].

Літературознавче дослідження романів сестер Бронте, а саме – «Джейн Ейр» (*Jane Eyre*, 1847), «Містечко» (*Villette*, 1853), «Ширлі» (*Shirley*, 1849), «Грозовий перевал» (*Wuthering Heights*, 1847) – уможливило виділення характерних ознак жіночих романів сестер Бронте:

1) у центрі художніх творів є жінка; вона – волелюбна, незалежна, сильна, рішуча та смілива;

2) жінка є звичайною, не виділяється яскравою зовнішністю, іноді навіть негарна, але має багатий внутрішній світ;

3) жінка, яка зображена сестрами Бронте у своїх романах, нічим не поступається чоловікові: вона сама може все робити, не вимагаючи допомоги;

4) жінка в романах сестер Бронте завжди чемна, добра, вихована, порядна та чесна;

5) жінки мають своє «Я», свою точку зору та завжди відстоюють її.

Отже, сестри Бронте представляють у літературі нову жінку, яка є незалежною, волелюбною та нічим не поступається чоловікові. Героїні жіночих романів сестер Бронте завжди чемні, чесні жінки з багатим внутрішнім світом.

Список використаних джерел

1. Головкина С.Х. Лингвистический анализ текста: Материалы в помощь учителю-словеснику / С.Х. Головкина, С.Н. Смольников. – Вологда: Издательский центр ВИРО, 2006. – 124 с.
2. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие / А.Б. Есин. – М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
3. Надозирная Т.В. Художественные средства создания образов / Т.В. Надозирная, Л.А. Скубачевская. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.a4format.ru/pdf_files_slovari/4b823128.pdf (Останнє звернення 30.04.2018).
4. Сипко Л. Вивчення художнього твору в єдності його змісту і форми / Л. Сипко // Всесвітня література в сучасній школі. – 2012. – № 10. – С. 19–24.
5. Скорина Л. Аналіз художнього твору: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей (філологія, літературна творчість, журналістика) / Л. Скорина. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 424 с.
6. Чернец Л. Персонаж / Л. Чернец // Русская словесность. – 1993. – № 4. – С. 67.
7. Рижкова Г.-П.М. Українська «жіноча» проза 90-х років XX-го – початку XXI ст.: жанрові й нарративні моделі та лінгвопоетика: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г.-П.М. Рижкова. – Кіровоград, 2008. – 20 с.
8. Yarger P. Violence in the Sitting Room: Wuthering Heights and the Woman's Novel / P. Yarger // Genre. – 1988. – № 21. – P. 203–229.

References

1. Golovkina, S.H., Smolnikov, S.N. Lingvisticheskiy analiz teksta: Materialy v pomosch uchitelyu-slovesniku [Linguistic analysis of the text: Materials to help the teacher of literature]. Vologda, Publishing center VIRO Publ., 2006, 124 p.
2. Esin, A.B. Printsipy i priemy analiza literaturnogo proizvedeniya: Uchebnoe posobie [Principles and methods of analyzing a literary work: Textbook]. Moscow, Flinta, Nauka Publ., 2000, 248 p.
3. Nadozirnaya, T.V., Skubachevskaya, L.A. Hudozhestvennyye sredstva sozdaniya obrazov [Artistic means of creating characters]. Available at: http://www.a4format.ru/pdf_files_slovari/4b823128.pdf (Accessed 30 April 2018).
4. Sipko, L. Vivchennya hudozhnogo tvoriv v ednosti yogo zmistu i formi [Study of artistic work in the unity of its content and form]. Vsesvitnia literatura v suchasniy shkoli [World literature in modern school], 2012, no. 10, pp. 19-24.
5. Skorina, L. Analiz hudozhnogo tvoriv. Navchalniy posibnik dlya studentiv gumanitarnih spetsialnostey (filologiya, literaturna tvorchist, zhurnalistika) [Analysis of artistic work: A manual for students of humanities (philology, literary creativity, journalism)]. Ternopil, Textbook; Bogdan Publ., 2013, 424 p.
6. Chernets, L. Personazh [Character]. Russkaya slovesnost [Russian literature], 1993, no. 4, p. 67.
7. Rzhkova, G.-P.M. Ukrayinska «zhinocha» proza 90-h rokiv XX – pochatku XXI st.: zhanrovi y narativni modeli ta lingvopoetika. Avtoref. dis. kand. filol. nauk [Ukrainian “female” prose of 90th years of the 20th—21 th centuries: genre and narrative models and linguistic poetics. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kirovograd, 2008, 20 p.
8. Yarger, P. Violence in the Sitting Room: Wuthering Heights and the Woman’s Novel. In: Genre, 1998, no. 21, pp. 203-229.

В статье предоставляется классификация литературоведческих методов, предоставлено толкование понятия «художественный персонаж», определены основные средства создания образа художественного персонажа в литературном произведении, выделены характерные признаки женских романов сестер Бронте.

Ключевые слова: роман, женский роман, художественный персонаж, эпическое произведение.

The article provides a classification of literary methods, defines the term “character”, identifies the main means of creating an image of character in a literary work, reveals the characteristic features of the female novels of the Bronte sisters.

Key words: novel, female novel, character, epic work.

Одержано 21.03.2018.